

SZEMLE

Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.
Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 290 l.

Az író, a mű s az olvasó viszonya, az írás, a könyv s az ember kapcsolata a társadalmi rétegződésen belüli változások és a művelődési viszonyok fejlődése következtében koronként módosul; a történeti fejlődés során differenciálódik, a hazai polgárosodás és a felvilágosodás korában lényegesen megváltozik. A nemzeti művelődés, az ízlésváltozás és a kibontakozó irodalmi élet új jellemzője, hogy az egyes olvasókból, csoportokból olvasóközönség szerveződik. Ily módon — a társadalmi és kulturális átalakulással összhangban — az olvasóközönség szerveződése mind irodalmi, mind művelődéstörténeti szempontból sajátos vizsgálódási területté válik.

A könyv és az olvasó, illetve az olvasóközönség felvilágosodás- és reformkori problematikája összefügg a nemzeti kultúra kiformalódásával, de összekötő kapocs az egyetemes művelődéstörténet láncolatában is. Fülöp Géza ennek az új, eddig kevésbé tanulmányozott jelenségnek, a tudatos közönségszervező tevékenység révén kialakult magyar olvasóközönség nagyságának, társadalmi tagozódásának és olvasási kultúrájának vizsgálatát tűzte ki célul.

A szerző vállalkozása összhangban áll azokkal az újabban erősödő külföldi kutatásokkal, amelyek Európa-szerte egyre nagyobb figyelmet fordítanak az irodalom-szociológia eme termékeny ágának elmélyült tanulmányozására. Készültek ugyan részlettanulmányok és önálló feldolgozások a hazai közönségtörténetre vonatkozó tárgykörből, de ilyen korszakos összefoglaló igényű, a korábbi részletkutatásokat kritikailag szemmel fölmérő, új egyéni kutatási eredményekre támaszkodó, ha teljességre nem is törekedhető, alapos áttekintést csak ebből a könyvből kapunk. Érdemes kiemelni Fülöp kutatói igyekezetét az elsődleges korabeli források fel-

tárására. Másrészt elismerést érdemel ezek elemzését elvégző, a tudatos közönségszervezés eszközeinek, intézményes, egyesületi formáinak módszeres vizsgálata, továbbá a magyar olvasóközönség és a hazai közönségviszonyok differenciált bemutatására irányuló törekvése. Bizonyos belső aránytalanságai mellett is sikerült a gazdag s új ismeretanyagot nyújtó könyv megfelelő szerkezeti s tartalmi fölépítését kimunkálnia.

A célszerű *Bevezetés* követő *Európai kitekintés* szerzői célzata helyeselhető, de a XVIII. század végétől végbemenő európai társadalmi és művelődéstörténeti változásokról adott kép gazdagabb is lehetne. Ismert tény, hogy a könyv- és olvasási kultúra polgári fejlődése elsősorban s radikálisan Nyugat-Európa polgári vagy polgárosuló államaiban ment végbe. „A polgárosodás azonban — hangsúlyozza a szerző — a kelet- és közép-európai országok könyv- és olvasási kultúrájának is egyik jellemző vonása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében.” Mivel az európai és a magyar kultúrhistoriai összefüggések éppen a közép- és kelet-európai fejlődési jellegzetességek szférájába tartoznak, ennek az elvi jelentőségű megállapításnak kissé bővebb kifejtése indokolt lett volna. Részben azért is, mivel a külföldi irodalmak iránti olvasói érdeklődés kiterjedése folytán éppen a XVIII. és XIX. század fordulóját követő évtizedekben kezdik fölfedezni hazánkban a közép- s kelet-európai nemzeti irodalmakat.

A könyvnek a „közönségszervezés, olvasóközönség, olvasmányok” c. igen értékes részében meggyőző tények tanúsítják az európai (francia, német, angol, olasz, spanyol stb.) irodalom új ízlést hordozó, merész társadalmi s politikai eszméket terjesztő, modern tudományos elveket, közgazdasági ismereteket népszerűsítő ágazatainak terjedését. A szerző alapanyagául a közönségszervezés intézményes formáinak, az olvasókörök, klubok, kölcsön-

könyvtárak, olvasókabinetek, diáktársaságok, majd ezek mellett a kaszinók, egyletek, olvasóegyesületek, nyilvános könyvtárak és közgyűjtemények új szempontú adatfeltárása szolgál, amely rendszerező, elemző s értékelő munkával párosul. De rendkívül tanulságos az írói magánkönyvtárak ide vonható állományának áttekintése is. Nemesak a világirodalom magyarra fordított értékeinek szaporodása szembe-tűnő, hanem — a cenzúra minden törekvése ellenére — az egyes nemzeti nyelvű kiadványok számának növekedése, különösen a német és a francia, kisebb mértékben az angol, továbbá kevés olasz meg spanyol nyelvű könyv megléte, s néhány keleti nyelveken megjelent könyv is. Fülöp Géza a német nyelv közvetítő szerepét főleg angol, de francia, spanyol vonatkozásban is hangsúlyozza. Viszonylag nagyszámú (főleg klasszikus irodalmat tartalmazó) latin kiadvány kapcsán figyelmet érdemelhet modern külföldi művek latinra fordítása is. Rá lehetne mutatni a közvetítésnek arra az eddig kevésbé ismert vagy hangsúlyozott vonására, hogy a közép- s kelet-európai szláv (cseh, orosz, lengyel, délszláv stb.) irodalmak megismerése ezzel a folyamattal együtt következett be, a magyar romantika évtizedeiben, elsősorban német és francia nyelvű közvetítéssel, folyóiratok és szerkesztők révén.

A reformkori társadalom minden rétegre kiterjedő olvasóközönség számbeli mennyiségi és minőségi szempontú vizsgálatát, társadalmi analízisét az előzőkben tárgyalt forrásanyagra vonatkozó összegezést a szerző „az olvasóközönség nagysága és társadalmi tagozódása, könyvgyűjtés” c. befejező részben végzi el. A főrangú olvasók és a városi polgárság s a parasztság fenti szemzőgű jellemzése mellett különösen az ún. középrendű olvasóközönség (értelmiség, hivatalnoknemesség, vidéki birtokos nemesség, katolikus és protestáns papság) rétegződése és műveltségi szintje, olvasói tájékozódása kelti föl figyelmünket. Ezen belül is — az eddigi közfelfogást módosító — megállapítás, hogy a birtokos nemességen belül kialakult egy művelt réteg, amely olvasmányai alapján itélve, fogékonyságot tanúsított a kor haladó gondolkodói és reformeszméi iránt. Fejlődéstörténeti szempontból szintén lényeges a szerző ama összegező eredménye, amely szerint a Besseneyeiek után több generációt érintő felvilágosult törekvés, hogy ti. a középrendűbb neveljenek ki új, a főrendektől anyagilag s szellemileg függetlenül olvasóközönséget, csak a reformkorban valósulhatott meg. Az 1770-es évektől 1849-ig

terjedő feldolgozás, amely a magyar olvasóközönség fejlődéstörténetét mutatja be, mind irodalomtörténeti, mind általánosabb művelődéstörténeti szempontból hűzgapótló munka; a hiányokra is figyelemztető eredményeivel ösztönzője a további kutatásoknak.

HOPP LAJOS

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1974—1975. Felelős szerk.: NÉMETH Mária. Bp. 1978. Országos Széchényi Könyvtár, 639 l.

Tudományos nagykönyvtáraink életében évkönyveik megjelenése mindig komoly, szinte „ünnepi” esemény: jelzi az illető intézményben felhalmozott tudományos energiák élniakarását, a közvélemény elé való kívánczóságát. Ezért él ily jellegű periodikus kiadványt megjelenítő könyvtárainkban az a tisztas szándék, hogy ezek folyamatosága — minden organizációs és technikai nehézség ellenére — ne szakadjon meg. Ezt a szándékot nyugtazzuk — örömmel — nemzeti könyvtárunk esetében is.

Tekintettel arra, hogy itt az olvasót elsősorban az Évkönyv tudományos eredményei érdeklik, ezekről szólunk kiemelten s csupán befejezőként tesszük majd meg a megjelentetéssel kapcsolatos technikai-szerkezeti megjegyzéseinket.

A korábbi kötetek gyakorlatának megfelelően a tudományos értekezések két csoportra oszlanak. Az elsőkben az OSZK történetéhez, ill. állományához szorosan kapcsolódó tanulmányok olvashatóak. Berlász Jenő (kissé talán túlságosan terjedelmes) értekezésében azt vizsgálja, hogy *Hogyan fogadta társadalmunk és a külföld a Széchényi Könyvtár alapítását?* Az alapítót köszöntő intézmények és személyek írásai alapján általános megállapítások megfogalmazása vált lehetővé: egyebek között a polgári-literátori értelmiség jelentős művelődéshordozó szerepéről s arról, hogy a nemzeti könyvtár létesítését egész hazai társadalmunk úgy tekintette, mint az 1790-es évek reformtervei egyikének megvalósulását. A tanulmánynak értéke az is, hogy egy látszólag jelentéktelen forrástípusból kiemeli és életszerűvé teszi a történeti és szociológiai szempontból lényeges elemeket. Fallenbüchl Zoltán a kéziratár egy érdekes újabb szerzeményét, Sigray László Ignác helytartósági tanácsos emlékiratait ismerteti (1695—1755). Az előző tanulmányhoz hasonlóan egy jelentéktelenebb forrásban keresi az író korára és osztályára jellemző voná-

sokat. Négy kisebb tanulmány minuciózussabb szakkérdésekkel foglalkozik. Murányi Róbert Árpád Heinrich Isaacnak (cca. 1450—1517) a zeneműtárban őrzött, az ún. Bártfai Gyűjteményhez tartozó officiumaiból állapítja meg, hogy azok alapjául egy a zenetörténet által még nem ismert, lappangó változat szolgált. Kurcz Ágnes a XIV. Lajos korából származó Elzevier-kiadványok magyar politikai vonatkozásait vizsgálja. Erdeme, hogy — Köpeczi Béla eredményeit is felhasználva — több kiadvány szerzőjét határozza meg. Wix Györgyné a 18. század utolsó negyedében élt három német szerencselovag (részben hazánkban megjelent is az OSZK-ban is meglévő) művei alapján nyújt képet; a jozefinizmus ideológiai zavarosában kalózkodó oly „értelmiségiek” tevékenységéről szól, akik Trenck Frigyes mellett lemerültek a névtelenség homályába. Országos jelentőségű könyvtártörténeti kérdéssel foglalkozik Horváth Viktor *Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949—1960)* c. tanulmányában, melynek érdekessége az, hogy — komoly írásos forrásbázis mellett — a szerző személyes emlékeire is támaszkodhatik. Részletesen ismerteti a milliós nagyságrendű, komoly értékeket is magában foglaló könyvanyag sok buktatót rejtő, nehéz és változatos történetét. Szól az alaphelyzet kritikusk voltáról, az államosítást megelőző évek posztulálásairól és — ne említsük a még élő tanúkat! — arról a kiemelkedően bátor mentőakciónál (1950), mely az akkor az Országos Könyvtári Központban tevékenykedő Kőhalmi Béla nevéhez fűződik. (A kép teljessége érdekében említeni lehetett volna azt az anyagpusztulást is, mely az 1952 nyarán dúló felhőszakadás következtében állt elő.) A tanulmány modern könyvtártörténeti irodalmunknak tartalmi és módszertani szempontból egyaránt jelentős terméke.

A tanulmányok másik — az OSZK-tól függetlenebb témákkal foglalkozó — csoportja változatos témakörével lepi meg az olvasót. Borsá Gedeon *A magyar csizó kialakulásának története* c. értekezése a „csizó” szó fogalmi-szótörténeti vizsgálata után részletesen elemzi a hazai kiadványokat a korai „cisio Janus”-októl a különös alaposággal tárgyalt 1592-es kolozsvári és az 1650-es lőcei, magyar nyelvű, valóságos népi naptárakig. Művelődéstörténeti szempontból jelentős megállapítása, hogy a lőcei magyar szöveg (és variánsai) egész a 20. századig a legelterjedtebb népkönyvek voltak. V. Ecsedy Judit a gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszakáról (1623—1636) ír. Nyomdászattörté-

neti vizsgálatait részletes betűtípus-, iniciálé- és záródisztáblázatok teszik instruktívá. Érdekes, hogy a vizsgált 58 nyomdatermék közül 24 közigazgatási, 11 vallási és 10 oktatási jellegű volt. A nyomdát 1636 után a fejedelem a protestáns vallási propaganda szolgálatába állította. Soltész Zoltánné értekezése a hungaricum-kutatás szélesedő lehetőségeire utal: a helsinki egyetemi könyvtár eddig ismeretlen nagyszabedbeni nyomtatványainak és a betűtípusoknak vizsgálata alapján az OSZK eddig meghatározatlan két aprónyomtatványát lokalizálja s részben datálja is. V. Busa Margit három Kazinczy-levél közlése mellett a *Fogságom naplója* kézirat-variánsait ismerteti. Tanulság: csupán egyetlen mű kéziratának hányatott sorsa is arra utal, hogy indokolt az ország kéziratállományával való alaposabb foglalkozás. Fried István Berzsenyi Dánielnek Kazinczy Ferenchez írt első verses epistolájával (1809) foglalkozik. Miklóssy János Vajda János sikertelen publicisztikai kísérletéről, a *Csatár* c. napilapról (1861) közöl adatokat. A tanulmányok sorát három elsősorban külpolitikai témájú értekezés zárja. Frank Tibor a könyvgyűjtő Apponyi Sándor szintén nagyműveltségű édesapjának, Apponyi Rudolfnak izgalmas londoni nagyköveti éveiről (1856—1871) ír. Megbízható és kiterjedt hazai és külföldi forrásbázis alapján érdekfeszítő képet nyújt — kortörténeti adalékok mellett — a nagykövet diplomáciai tevékenységéről s egy nagykövetség eddigi szinte ismeretlen belső életéről. Jeszenszky Géza egy teljes egészében már régóta megírásra váró téma angol vonatkozásait ismerteti *A millenáris Magyarország az angol sajtóban* c. tanulmányában. (A megírásra váró „nagy” téma: a Duna-völgyi népek nyugati politikai propagandája, elsősorban 1848—1914 között.) Az értekezés arról vall, hogy a századfordulóra még az angol liberális pártban is megingott a hazánk iránt addig ott hagyományos szimpátia. Ennek legfőbb okai: az informáltság hiánya, tévútjai és Magyarország társadalompolitikai kérdéseinek egyoldalú szemléletmódja. (Hozzátehetjük: mindkettő a vezető magyar politikai körök végzetes rövidlátása következtében.) Markovits Györgyi az 1919—1945 közötti korszak belső és külső emigrációjának, ellenállási mozgalmainak irodalompolitikai tevékenységét ismerteti, — számos ritka bel- és külföldi hungaricum alapján. Berzseli Károlyné a magyarországi színházi zsebkönyvek bibliográfiájához nyújt kiegészítéseket.

Röviden szólhatunk csak a kötet személyi és igazgatási jellegű első részéről.

Fájdalmas búcsúzás Sebestyén Gézáttól és Birkás Endrétől, — irodalmi munkásságuk bibliográfiai feltáráásával. A 1974—1975-ös évek működéséről szóló két beszámoló (OSZK és Könyvtártudományi Módszertani Központ) szokványosan érdekes. Különös figyelemre tarthatnak számot a külföldi kapcsolatokról és a modern technikai lehetőségek alkalmazásáról szóló fejezetek. Kár, hogy a munkatársi gárdát a „kulcsszámok” mechanikus rendjében s nem az egyes szervezeti egységek funkcionális megosztásában tüntetik fel.

Összefoglalóan: a szép kiállítású, megbízhatóan szerkesztett kötet valóban az OSZK „sajátja”, de mint ilyen, természetesen az egész magyar tudományosságáé is. Szinte minden tanulmánya a nemzeti könyvtár feladatkörének egészséges szélesítését, elmélyülését mutatja. Jelzi azt is, hogy a könyvtár minden gyűjteményi egységének anyaga az egész magyar tudományos kutatás kimeríthetetlenül gazdag tárháza. S mutatja a kötet azt is, hogy nemzeti könyvtárunk tudományos munkatársai élnek a kínálózkodó lehetőségekkel, azokat kötelességüket messze túlmenően hasznosítják és nem hagyják kihasználatlanul az újszerű feltárási módszerek eredményeit sem. (Itt hiányoljuk, hogy nem jutott hely a könyvtár munkatársai tudományos munkásságának bibliográfiai ismertetésére. Ez szintén jó mutatója lett volna a „műhely” elmélyült munkájának.)

Végezetül: elkerülhetetlenné — szinte törvényszerűvé — válik a panaszolkodás a könyvtári évkönyvek periodicitását illetően. A kibocsátó intézmények nem tudják az évszámozás és a megjelenési év közötti, egyre növekvő különbséget eltüntetni. Ez a gordiusi csomó pedig — úgy véljük — kibogozható: nagyobb periódust jelölő évszámozást kellene szinkronba hozni a több (esetleg öt) évről szóló beszámolókkal. Így eltűnne az évszámok bánt különbsége s a beszámolók is plasztikusabbakká, perspektivikusabbá válhatnának.

TÓTH ANDRÁS

Bitskey István: Humanista erudíció é barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Pázmány-irodalmunk a felszabadulást követő években hallatlanul szegényes volt. A téma egyáltalán nem volt hálás s ezért népszerű sem. Ezért vettük örömmel kezünkbe Bitskey könyvét, hisz ő merete először a fiatal irodalomtörténészek közül „sine ira et studio” az igazi Pázmányt az

olvasóközönségnek bemutatni. Óriási munkát végzett, s alapos filológiai kutatása eredményeként könyvének olyan szerkezeti vázat alkotott, amely híven követi választott frója prédikációinak szigorú logikai rendjét. Sorra veszi Pázmány Péter protestáns és katolikus elődeit, tanulmányait, kutatja beszédeinek közvetett és közvetlen forrásait. Pontosan megtudjuk, hogy idézetei florilégiumokból vagy eredetiekből valók. Bitskey egyértelműen amellet foglalt állást, hogy Pázmány javarészen eredeti művekből kereste ki egy-egy beszédéhez a legmegfelelőbb idézeteket. Nyomozza tehát elveszett könyvtárát, s egy újonnan felfedezett pozsonyi könyvjegyzékben sejtí meg az érsek minden bizonnyal óriási könyvtárának töredékeit. Az *erkölcsök jobbítása* című fejezetben veszi számba etikai rendjét, s ezt összehasonlítja Alvinci Péterével, Kecskeméti Alexis Jánoséval. Megállapítja, hogy Szepesi Csombor Márton neozotikus passzivitása nem egyeztethető össze Pázmány aktivitásra, racionalizmusra serkentő erkölcsi rendjével. Elemzi stílusának sajátosságait, hiszen évszázadokkal későbbi olvasóinak is tud esztétikai élményt nyújtani. S keresi Pázmány helyét Európa irodalmában.

Első alaptételként megállapítja, hogy Esztergom érsekének semmi köze nincs az Itáliában oly gyakori s elsősorban a ferencesek által meghonosított népszónoklathoz. Legközelebb a német Canisius-hoz (1521—1597) intoleranciája miatt, az osztrák Schererhez (1540—1605) szépírói hajlamai miatt, s a lengyel Skargához (1536—1612) áll, tanítói, buzdítói tendenciája miatt.

S Pázmány politikai szerepléséről hadd idézzük Bitskey könyvének zárómondatát: „A Habsburg-pártiság általa képviselt irányvonala a későbbiekben képtelmünk alakulására végzetes következménnyel járt. Pázmány azonban úgy haladt ezen a történelmileg szükségszerű, a királyi Magyarországon szinte egyetlen realitásként kínálózkodó úton, hogy közben a magyar szellemi élet, a kultúra új elemeivel gazdagította anyanyelvünket, pedig öléltte be nem járt csúcsokra, századok fejlődését bevilágító magaslathoz vezette.”

Hadd tegyek azonban néhány apró észrevételt ehhez az igen jó munkához. Könyve szövegét bőséges jegyzetapparátus követi, a szövegben magában azonban elég sűrűn teszi zárójelbe az apparátusba kíváncsi jegyzetet. E kétféle jegyzetelésre nem találtunk magyarazatot.

S néhány tartalmi kérdés. A szerző bizonyítja, hogy Pázmány valamivel keveseb-

bet idéz az újszövetségi könyvekből, mint az ószövetségekből. Ez természetes, hisz az előbbi talán ötször-hatszor terjedelmesebb az utóbbinál, relative tehát bizonyos, hogy Pázmány jobban ismeri az Újszövetséget. A forráskutatásnál kényszerhelyzetben volt. Mindenkinek meggyőzően akarta bizonyítani, hogy az érsek a szentíráson kívül, a klasszikus ókor jeles szerzőinek, az egyházatyáknak, a középkor tudósainak, saját kortársainak a műveit nagyon jól ismerte és olvasta. Kénytelen volt statisztikai módszerhez folyamodni, amely azonban — egyesek szerint — a filológiának igen, az irodalomtörténetnek azonban aligha lehet eszköze. E vád alól azonban felmenthetjük, hisz — mint közismert — a verstani kutatásba is bevontuk a számítógépet.

Mint mondtam, Bitskey könyvének egyik legérdekesebb fejezetében Pázmány könyvtárát nyomozza. Nem volna-e elképzelhető, hogy annak egy része vagy teljes egésze Esztergomban megmaradt volna? Nincs nyoma annak, hogy itt kutatott volna. Pázmány a „pogányok könyvei” alatt a görög római klasszikus auctorokat érti. Ezt a Pázmánynál még csak valamelyest megbocsátható jelzót néhány helyen Bitskey is használja tanulmányában nem keresztény jelentésben. A fogalom tartalmának szűk volta s avult jelentése miatt mindenképpen érdemes lett volna elkerülni.

S ezután még néhány kisebb megjegyzés felsorolás-szerűen. A hitről tudomásom szerint nincs katolikus dogma (105. l.). Az a kijelentés, hogy „senki a maga állapottyával meg nem elégszik” Horátiusnál jelenik meg korábban (Sat. I.), vagy a fényugárban megjelenő porszemekről szóló költői kép nem Chrysostomustól, hanem Lucretiustól ered (*De rerum natura* II. 114—124.). A közmondások pedig, amelyek átmegeg átszövik Pázmány stílusát, nem az érsek jellegzetessége, hanem a századé. Gondoljunk csak az *Actio Curiosava*, amely hemzseg a magyar közmondásoktól. Két helyütt is említi Bitskey, hogy a szónok beszédeiben „gyakran jelennek meg sajátosan magyar kellekék (pl. tölgy, csalán, búza, fácán, fogoly, bor stb.)”, majd ugyanezt megismétli a zárófejezetben. Nem értjük, miért sajátosan magyar kellekék ezek, hiszen ezek a növények, illetve állatok Európa bármely országában megeremnek vagy tenyésznek.

Pázmány és Scherer kapcsolatát bizonyítandó a két szónok beszédeiből hoz fel példaként két-két mondatot (163. l.). A példa, sejtésem szerint nem bizonyít. Csak természetes dolog, hogy a papnak a prédikálásra szorgalmasan fel kell készülni

s példás életet kell élnie. E két követelmény egy-egy szónoknál annyira közhelyszerű, hogy összehasonlításra, bizonyításra semmiképpen sem alkalmas. Ki hisz annak a papnak, aki bort iszik és rossz vizet prédikál? Érdemes lett volna a latin és görög auctorok nevének helyesírását egységesíteni.

E néhány apróbb, a mű egésze szempontjából teljesen elenyésző észrevétel meg kellett tennem. Összefoglalva azonban, bizonyosra vehető, hogy Bitskey bátor és úttörő munkát végzett. Munkájára az aprólékos műgond, s nem a nagyvonalúság, a többször említett kutatói kíváncsiság s az igen jó irodalmi érzék a jellemző. Stílusáról talán csak annyit, hogy eleinte kissé szárazabbnak, később oldottabbnak, élvezetesebbnek találtuk szövegét. Kifejezetten sehol sem utasítja vissza a Pázmányról néhány évvel ezelőtt mozgalmi zsargonban írt véleményeket, a könyv lapjain azonban kibontja lassan Pázmány egyéniségét.

Többszörösen hangsúlyozza a nagy ellenreformátor (helyesebben a rekatolizáció igen nagy egyénisége) toleráns voltát. Pázmány ugyanis beszédei közben gondosan ügyel arra, hogy más vallásúakat meg ne sértsen (72. l.), szívesebben használja munkája közben a protestáns fordításokat (74. l.), ha azok jobbak. Kerüli Aquinói Tamás nevét beszédeiben, mert a protestánsok nem kedvelték (81. l.). Az igazságos és igazságtalan háborúról szót ejtve, soha nem említi, hogy a protestánsok elleni háború jogos lenne (125. l.), s a maga elé is követelményként állított ratio révén vallja, hogy az egyház a reformáció után tisztította meg saját szervezetét, tanítását (126. l.). Soha sem akart más felekezetbélieket elretteneni, hanem csodálkozásra készíteni. (128. l.). Ugyanakkor több helyütt bizonyítja Bitskey, hogy ezzel a toleranciával szemben a protestáns prédikátorok mindig a „pápai foltoz hitről” beszéltek.

Kiemeli a könyv szerzője az egykori esztergomi érsek hallatlanul gazdag ismeretanyagát, olvasottságát, s egyértelműen bizonyítja, hogy Pázmány erkölcsstanának két alapvető mozgatója van: a *ratio* és a *activitas*, s mint a magyarországi barokk legjelentősebb alakja a természet szépségét mindenki előtt kedvessé teszi, a külsőségek mögött az igazi tartalmat kereste, s erre akarta hallgatóit is nevelni. Elítélte a nepotizmust, a kevélységet. Szorgalmazta a nők taníttatását. A társadalmat úgy fogadta el, ahogyan van, de az előkelőknek is felsorolta a jobbagyokkal szembeni kötelességeit. A Pázmány elképzelt feudális úr nem tékozol,

nem rabol, „helyett népének orvosa, lámpása, napja, pásztora, atyja.” Kétségtelen, a Habsburgok nélkül a feudális Magyarországot elképzelni sem tudta, s minden törekvést, ellenállást, politikai házárdjátékot veszélyesnek tartott, amely a török porta felé tekintetett.

S végezetül még valamit. Nem valószínű, hogy Pázmány Péter előtt vagy után bárki is olyan szépen szólt volna az emberi nyelvről, mint éppen ő:

„A nyelv ha oktat, tudatlanságtul szabadít, ha énekel, gyönyörködtet, ha dorgál, jobbit; ha biztat, szüvesít, ha bátorít, vigasztal; ha fenyeget, tartóztat. A nyelvnek köszönnyük, hogy a vad és oktalan módon élő emberek, városok társaságában szállottak és emberi életet tanultak. A nyelv oka, hogy a böles tudományok terjedtek.” Ily szépen, ahogyan Bitskey mondja, himnikus szárnyalással, csak az tud beszélni a nyelvről, aki maga is művésze a szónak.

Bitskey Istvánnak többek között azt is köszönhetjük, hogy végre felekezeti és világnézeti elfogultság nélkül mutatta be nekünk a tudós Pázmány okosan és szépen szótt beszédeit.

KILLÁN ISTVÁN

Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. Magyar Helikon 1971.

A Sárospatakon 1650-ben és 1807-ben alapított két nyomda között genetikus kapcsolat nincs, hiszen a korábbi, a „Rákóczi nyomda” teljes tipográfiai anyaga, amelyet 1671-ben Debrecenben helyeztetett letétbe a menekülő kollégium, még 1705-ben a civis város feldúlása idején elpusztult. Mégis összekapcsolja a két nyomdát az a tény, hogy mindkettő működését a főiskola határozta meg. Takács Béla könyvének beosztása természetesen a több mint százéves időkülönbségből következik, de a második sárospataki nyomda történetének megírásában determináns elemnek tekintette a nyomda tulajdonjogi helyzetét is, így alakult ki művének három nagy fejezete: A Rákócziak nyomdája (1650—1671); A második sárospataki nyomda (Szentcs József nyomdája 1807—1817); A főiskolai nyomda története (1817—1949).

A XVII. századi nyomda története már régebben is ismert volt, elsősorban a szerző saját korábbi művéből (*A sárospataki nyomda története I. 1650—1671*. Sárospatak, 1958). Takács Béla miközben összefoglalja, tömöríti saját korábbi mondanódját, néhány ponton lényeges új adatok-

kal egészíti ki az eddigi képet. Éppen ezek az új adatok teszik még izgalmasabbá a nyitva maradt kérdéseket, s ezek ösztönöznek arra, hogy a részletekre is éleesebben figyeljünk.

Nem tartoznak még szorosan véve a pataki nyomda történetéhez azok az adatok, amelyek szerint az öreg Rákóczi György 1633-ban Sárospatakon keresztül szállíttatott görög és héber betűket a gyulafehérvári nyomda felújításához. A betűöntő és a fejedelem között Duchon Menyhárt, jómódú, lőcsei kereskedő közvetített. Takács ebből arra következtetett, hogy a betűöntő maga is lőcsei volt. A lőcsei nyomdában azonban ekkoriban nem voltak héber betűk, noha ezeket Brewer, a helybeli nyomdász könnyen beszerezhetette volna. Duchon közvetítő szerepe sokkal inkább arra utal, hogy a betűöntő nem volt lőcsei, hiszen akkor Rákóczi is közvetlen kapcsolatba léphetett volna vele. Talán érdemes lett volna itt megemlíteni ezenkívül, hogy ezek az új adatok nem igazolják Dán Róbert korábbi feltételezését, hogy a betűöntő Brassóban dolgozhatott. (MKsz 1966. 346. l.).

1634—1641 között Rákóczi és Tolnai Pap István folyamatosan munkálkodtak a nyomda létrehozásán. Az erre vonatkozó adatok egy része is újdonság. A műhely tevékenységét mégis, csak mindkettőjük halála után indította meg a Comeniussal Patakra érkező nyomdász Georgius Rhenius. Takács a nyomda működésén keresztül Comenius pedagógiai és művelődési törekvéseivel is megismertet bennünket, s a bemutatott kiadványok tükrében a továbbiakban is jól érzékelhetjük az officina és az iskola mind szorosabbá váló kapcsolatát, amelyet csak megerősített, hogy Lőrántffy Zsuzsanna halála után a műhely az iskola tulajdonába került.

Nemcsak az oktatás, hanem a református egyház céljait is szolgálta a kiadói politika. Érdekes részleteket olvashatunk az 1660-as években lejártszódott felsőmagyarországi hitvitáról. Bizonyára nem egy kutatónak okozott fejtörést Kézdivásárhelyi Matkó István egyik művének furcsa címe: *X, ut Tök könyvnek eltéptése, avagy Banyasz Csakany*. Takács megfejti e célzás értelmét: „Az X, ut Tök kifejezés Kézdivásárhelyi Matkó István *Fővényen épített ház romlása* című Szeben 1666-ban megjelent művében található, amelyben Matkó a bérmlást bohóckodásnak nevezi, s a régi magyar kártya tők tízesének csörgősapkás bohócára utal. Sámbar ezt a sértezt *A három üdvösséges kérdés...* című válaszában utasítja vissza (Kassa, 1667). Matkó erre a műre adja meg viszontválaszát az *X, ut Tök*-ben.” (46. l.)

A második sárospataki nyomdász, Rozsnyai János (1657-től) egyéb kiadványainak ismertetése viszont szinte csupán a megjelent művek címeinek felsorolására szorítkozik (41—44 l.). A szerző korábbi munkája ugyan bőségesen tartalmaz erre vonatkozó anyagot, mégis ezen a helyen kissé hiányos maradt így a nyomda kiadói politikájának képe, elsősorban a puritánus mozgalommal való kapcsolat sikkadt el.

Az első nyomdáról írt részhez tartozik tulajdonképpen a kötet függeléke, amely a bibliográfiai szakirodalomban eddig ismert 1650—1671 közötti sárospataki nyomtatványokat sorolja fel jegyzékszerűen.

Méltatnunk kell e fejezetet az újabban szépen gyarapodó, XVI—XVII. századi (és részben későbbi) nyomdászatunkkal foglalkozó szakirodalom szempontjából is. A debreceni, gyulafehérvári, nagyszombati nyomdákrol, valamint Tótfalusi Kis Miklós működéséről megjelent művekre gondolunk, mindenekelőtt Benda Kálmán—Irinyi József, Ecsedy Judit, Käfer István, Jakó Zsigmond és Haiman György munkáira. Takács Béla most megjelent könyve újabb pontokon lendíti előre a kutatást, s teszi kerekébbé az eddigi eredményeket. Nem tarthatjuk pusztá véletlennek, hanem a több oldalról megalapozott tudományos kutatás következménye, hogy Ecsedy Juditnak a gyulafehérvári nyomda 1630-as években történt felújításával kapcsolatos eredményei (OSZK Évk. 1974/75.) és Takács Béla új adatai a sárospataki nyomda alapításának körülményeiről kölcsönösen megerősítik és kiegészítik egymást.

Az újabb sárospataki nyomda történetének megírásakor nem támaszkodhatott olyan alapos elmunkálatokra a szerző, mint az előzőekben. A nyomda történetét ezért itt a primér levéltári forrásanyag mentén kíséri végig az alapítástól, 1807-től kezdve, egészen a felszabadulást követő államosításig, 1949-ig.

E másfél évszázadnyi időszak áttekintését is az első részben jól bevált módszerrel kezdi el Takács Béla: azaz először a nyomda tulajdonképpeni történetének szentel egy fejezetet, majd a nyomdának egy adott időszakaszban való felszerelését, műszaki színvonalát írja le, végül a kiadványokról, kiadói politikáról, üzleti forgalomról számol be. Ezt a világos rendet követi a Szentes-féle nyomdáról készült fejezet. Szentes József volt hűszártisztnak sikerült ugyanis megszereznie 1807-ben azt a nyomdaalapítási engedélyt, amelyet a főiskola hosszú ideje nem kaphatott meg. Ám Szentes vállalkozásában legalább mint hitelezőnek kezdettől része volt a kollégiumnak, s már kezdettől ő volt a

műhely legnagyobb megrendelője, s ezáltal tevékenységének valódi meghatározója. Egy évtized múlva pedig, szövevényes anyagi bonyodalmak után a teljes tulajdonjogot is megszerezték a főiskola professzorai.

1817-tel kezdődik a mű utolsó nagy fejezete. Ettől az évtől fogva a tanárok közül a műhely élére állított inspektor intézte az ügyeket, s időről időre a főiskola vezetősége külön is foglalkozott a nyomda helyzetével. Az 1848—49-es szabadságharc után a kollégium Gazdasági Választmánya vette kezébe a vezetést, s hamarosan a nyomda bérbeadása mellett döntöttek. Ebben az időszakban a műhely szakmai vezetését Nádaskay András faktor látta el, ő dolgozott már korábban Szentes nyomdájában is. 1852-től aztán egészen az államosításig, 1949-ig bérlők álltak az üzem élén, kivéve az 1915—31 közötti rövid időt, mikor a főiskola ismét maga kezelte az ügyeket.

A nyomda felszereltségéről, műszaki színvonaláról elsősorban az 1817-, 1820-, s 1894-ből készült leltárak tájékoztatnak.

Az üzleti folyamat egészét a papír és festék beszerzésétől, a könyvkereskedéssel foglalkozó bizományosok tevékenységéig, a forgalom alakulásától a jövedelmezőségig ugyancsak igen alaposan adatozza Takács Béla műve.

A műhely szerzői gárdáját már alapítása idején is elsősorban a sárospataki tanárok alkották. Közülük többen: Vályi Nagy Ferenc, Kézy Mózes, Rozgonyi József Kazinczyval is kapcsolatban álltak, így jelentős szerep jutott a nyomdának a nyelvújítási harcokban. Itt jelent meg többek között Kazinczy híressé vált epigrammagyűjteménye, a *Tövisek és virágok*. A század első felében különben a tankönyvkiadás állt a műhely termelésének középpontjában.

Az utolsó nagyobb fejezet második részében a szerző feladta azt a jól áttekinthető szerkezetet, amelyet odáig követett, s az 1852—1949 közötti időszakot nem a jól bevált hármasságban, hanem a bérlők személyének változásai szerint tagolja. Bár ez a beosztás a munka alapvető értékeit, s az előadott anyag magas színvonalát egyáltalán nem érinti, mégis meg kell említeni, hogy ennek következtében e rész mondanivalója szaggatottá vált, s nehezebben követhető.

A nyomda termelését alakító legfontosabb tényezők világosan kirajzolódnak előttünk, ezek: a Népiskolai könyvtár sorozata, Erdélyi János működése, a változatlanul kiemelkedő tankönyvkiadás, az 1873-ban alakult irodalmi kör tevékenysége, a meginduló különböző sárospataki

ujságok, periodikák. A kiadási politika egész fejlődési íve azonban nem válik elég plasztikussá. A főiskolai nyomda terméséről nem kapunk bibliográfiai áttekintést. Megfelelő előmunkálatok híján pontos képet természetesen aligha lehetett volna elérni, de hasznosnak bizonyulna a jövőben esetleg más fórumon legalább olyan hozzátétőleges statisztikai tájékoztatást megkísérlni az üzem termelési volumenéről, kiadvány-szerkezetének összetételéről, ha rendelkezik erről áttekintéssel a szerző, amilyennel Holl Bélának a váci nyomdászatról, vagy Käfer Istvának az egyetemi nyomdáról szóló műveiben is találkozunk.

Szólnunk kell még a könyv külső kiállításáról. A Helikon munkatársi gárdája a sárospataki nyomda termékeivel és tipográfiai anyagával gazdagon illusztrált, esztétikus kivitelű könyvvel ajándékozta meg a közönséget. Csakhogy több mint 80%-kal drágább Käfer István egy évvel korábban megjelent, legalább ilyen szép kiállítású művéénél. Az emelkedésnek ez az üteme még a mai viszonyok között sem követhető!

Takács Béla alkotásáról nem is lehet befejezésül nagyobb dicsőretet mondani, minthogy mégis megéri könyvét megvásárolni. Hiszen adatgazdag, precíz, kutatásai alapvetők a sárospataki nyomda történetének megismeréséhez, gördülékeny előadásmódja, s mondanivalójának mindennel együtt világos rendje végig leköti az olvasó figyelmét.

HELTAI JÁNOS

Polányi Károly (Karl) 1886—1964. Szerk.: Bóna Márta. Bp. 1979. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 28 l. (Szociológusok. Személyi bibliográfiák I.)

A gazdaságtörténészként, filozófusként és szociológusként egyaránt jelentős életművet hátrahagyó Polányi Károly „felfedezése” nálunk — kései jóvátételként — most van folyamatban. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1972-ben jelentette meg fő művét (*Dahomey és a rabszolga-kereskedelem*), a Gondolat pedig 1976-ban adta ki tanulmányainak vaskos gyűjteményét *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet* címen. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár most közzétett Polányi-bibliográfiája is e folyamat része.

Bóna Mártáé hasznos összeállítás, hisz elsőként vállalkozott Polányi Károly írásainak bibliográfiai regisztrálására, ill. az elérhető Polányi-irodalom számbavételére. Munkája 65 Polányi-írást s 42

róla szólót ír le s ez nem kevés — jóllehet, mint a bevezetőből kiderül, csak „a jelenleg elérhető címanyag teljes feltárása” volt a cél. Hiány így óhatatlanul akad; hiányzik pl. a *Szabadgondolat* 1914. évi kötetéből, a 28—29. lapon (p. k.) szignóval közölt ismertetés: *Az egyetlen világszemlélet*. Írta dr. Fényes Samu. E recenzió kétségtelenül Polányi Károly tollából való. Hiányzik az összeállításból Polányinak a Galilei-körre való emlékezése is: *A Galilei-kör mérlege*. = Korunk, 1929. 416—421. l. Hiányzik a *Forradalom és ideológia* c. terjedelmes recenziója a *Bécsi Magyar Újság* 1921. szept. 18-i számából. S Duczyńska Iónának a *Századok* 1971. I. számában publikált közleményében egyéb Polányi-íráskra is történik néhány, többekévesbő pontos hivatkozás; Bóna Mártának ezeket is föl kellett volna vennie.

Bóna Márta bibliográfiája ennek ellenére jó alap a Polányival való foglalkozáshoz. Mind az életmű megismerése, mind történeti földolgozása terén ugyanis nagy restanciánk van. Mélyen jellemző pl., hogy még Polányi 1900 és 1919 közötti magyarországi tevékenységét is külföldi kutató, Lee Congden dolgozta föl. (*Karl Polanyi in Hungary, 1900—19*. = *Journal of Contemporary History*, Vol. 11. 1976. No. 1. 167—183.)

A bibliográfia címének megválasztása sajnos egyértelműen rossz; a helyes cím vagy *Polányi Károly*, vagy *Karl Polanyi* lett volna. (Attól függően, hogy magyar-nak, vagy csak magyar származásúnak tartjuk a majdnem fél évszázadig külföldön élt Polányit.)

Rossz az 1919 előtti magyarországi publikációk leírásában megadott névalak is: Polányi 1919 előtt hosszú ó-val írta nevét, így jelentek meg írásai is — s regisztrálni is így kellett volna ezeket.

Semmitmondó a bevezetés is; igaz, a bibliográfiákban nem a bevezetés a fontos, hanem a leírt címanyag. Mégis, a sorozat többi köteténél nagyobb gond, érdemibb bevezető kellene.

A Polányi-bibliográfia egy új sorozat első darabja: e kezdeményt, mely személyi bibliográfiák megjelenésével kívánja bemutatni szociológusainkat, az első darab minden hibája-hiánya ellenére üdvözlönnünk kell.

L. A.

Sammler Fürst Gelehrter Herzog August zu Braunschweig und Lüneburg 1579—1666. Niedersächsische Landesausstellung in Wolfenbüttel. Ausstellungskataloge der Herzog-August-Bibliothek Nr. 227. Braunschweig 1979. 421 [2] l.

A régi könyvekkel foglalkozók számára a wolfenbütteli Herzog-August-Könyvtár fogalom. Gyűjteménye már a XVII—XVIII. században páratlannak tűnt. A világ nyolcadik csodájaként emlegették, sőt még a többi korabeli nagykönyvtárnak is elébe helyezték. Lessing, aki 1770 és 1781 között működött itt könyvtárosként, August herceg gyűjteményét a következőképpen méltatta:

„A wolfenbütteli hercegi könyvtár... alapításától fogva egészen különlegesen magára vonta a tudósok figyelmét. És joggal. A legtöbb könyvtár keletkezik: és csak keveset létesítenek; és talán egyetlen egyet sem létesítettek olyan iparkodással, mint amivel egy olyan hozzáértő fejedelem, amilyen August volt, buzgólkodott közel ötven évig megszakítás nélkül.” (Ausstellungskatalog 382. l).

Ki volt August? Hogyan tudott e fejedelem és tudós olyan könyvtárat létesíteni, amely máig a legszínvonalasabb a német reneszánsz és barokk irodalom tekintetében?

Ezekre és August egyéniségével kapcsolatos egyéb kérdésekre adott választ a Wolfenbüttel legfontosabb műemlékeiben a herceg születésének 400. évfordulója alkalmából megrendezett emlékkiállítás. S a közel félévig nyitvatartó kiállítás nem múlik el nyomtalanul, nemcsak azoknak marad szép emlék, akik vitrinről vitrinre végignézték, hanem a színvonalas, pazar illusztrációkkal ellátott Katalógus segítségével bárki végigtanulmányozhatja.

A kastély muzeális termeiben August életét kísérhette végig a látogató. A braunschweig-lüneburgi hercegek — akiknek 1584-ből származó 273 × 122,5 cm-es (!) nyomtatott, díszes családfáját is kiállították — dannenbergi mellékágában, legkisebb gyermekként született August. Nemigen számíthatott arra, hogy uralkodni fog. Tanulmányait a korabeli német ifjúsághoz hasonlóan Rostockban, Tübingenben és Strassbourgnban végezte. Itáliai és nyugat-európai utazása látókörét szélesítették. 1604 és 1636 között visszavonultan élt Hitzakerben. Ebben a periódusban alapozta meg a majdani Bibliotheca Augustá-t az 1611 és 1625 között összegyűjtött és katalogizált 2100 kötetével.

A politikai szerepléstől távol önálló műveket is jelentetett meg: Gustavus Selenus álnéven 1616-ban adta ki Lipcsében *Das Schach- oder Königsspiel* c. sakk-könyvét; majd 1624-ben Lüneburgban titkosírással kapcsolatos művet bocsátott ki: *Cryptomenytices et cryptographiae libri IX*. Nem hiányoznak oeuvre-jéből az egyházreformáló írárok sem: *Biblischer Auszug*, ...

beeden heyligen Testamenten (Lüneburg 1624). Mindhárom téma később is foglalkoztatta, amit művei újabb bővített, átdolgozott kiadásai jeleznek.

A könyvgyűjtő és tudós munkájának elmélyülése következett be a további három évtizedben is, fejedelemsége idején. A harmincéves háború nyolcadik évében a braunschweig-wolfenbütteli körzetben fejedelemmé lett herceg 1642-ben megkötötte a goszlári békét, és ezzel a lépésével, valamint a Svédország és Brandenburg közötti ügyes taktikázásával békés körülményeket biztosított alattvalóinak. Intézkedéseik közül, amelyekkel újjászervezte a közigazgatást, egyház- és iskolaügyet, bíraskodást stb. — ki kell emelni, hogy 1647-ben elrendelte az alsófokú iskolakötelezettséget.

A konszolidálódott körülmények udvarára is hatottak. Csak úgy „nyüzsögtek” körülötte a költők (a legjelentősebb Justus Georg Schottelius), írók, festők; virágzott udvarában a barokk színház és zene is; jó kapcsolatot tartott fenn könyvei nyomatóival: a lüneburgi Stern-fivérekkel, s támogatása következtében Mattheus Merian *Topographiá*jának braunschweig-lüneburgi hercegséggel foglalkozó kötete mindmáig a legegységesebb és legszínvonalasabb.

Könyvgyűjteményének gyarapításán egész könyvügynökhálózattal, pontos könyvtárosi kontrollal és gondosan gazdálkodva munkálkodott. Fő szempontja az univerzális volt. Kora teljes tudományosságát kívánta könyvtárában összefogni, s a 130 000 írás, ahány könyvet (a kéziratokat is beleértve) az utókorra hagyott, ma is törekvéseinek sikerét hirdeti.

Legértékesebb szerzeményeit a wolfenbütteli *Herzog-August-Könyvtár muzeális termeiben bemutatott kiállításrész* reprezentálta. A VI. századi Corpus Agrimenorum Romanorum pergamenkézirattól a XVI—XVII. század könyvművészeti remekeiig terjedő bemutatón belül ki kell emelnünk a Könyvtár kilenc Corvinkódexét, amelyek a főhelyen voltak egymás mellett kiállítva. Mind a kilenc — s ezzel a számmal Wolfenbüttel a negyedik a világ könyvtárai közül —, August idején került ajándékozás, ill. vásárlás útján a könyvtárba.

A kiállítás látogatója August könyvtárosi tevékenységéről is képet kaphatott. Hétkötetes, 6166 oldalas kézzel írott katalógusa szakok szerint, jelzetsorrendben tartalmazza a címeket, feltünteti a művek tartalmát, főbb fejezeteit is. Ezekre az „analitikus” címfelvételekre az alfabetikus szerzői index is utal. Sok-sok elbuj-

tatott, nem önállóan, hanem más mű részeként kiadott munkának lehet így a nyomára akadni. A mindvégig egyenletesen, a Herceg kezeírásával vezetett nyilvántartásokon kívül August korlátlanul tágítható jelzetelési rendszert dolgozott ki. Így a különböző időpontokban beszerzett folytatásos művek egymás mellé kerülése, vagy szerzői ill. tematikai csoportok kialakítása nem jelentett problémát (pl.: az 51. Pol. 9 után a közvetlenül hozzá tartozó mű az 51. 1. Pol. 9. jelzetet kapta).

Mindez a körülmektől, ésszerű könyvtárgyarapítás- és fenntartás ékesen bizonyítja, mennyire szerette August a könyvtárát. Aláhúzásai, jegyzetei sok könyvben megtalálhatók, sőt szokása volt az általában pergamenbe kötött könyvei gerincére kiírni a kolligátumok beosztását is.

Sokat tett rezidenciájának, Wolfenbüttelnek a kiépítéséért is. A róla elnevezett, általa épített elővárosban, amelyet a kézművesek negyedének szánt, épült fel a favázsa Johanniskirche 1662—1664-ben. Itt kapott helyet a kiállítás harmadik fő része, amely bemutatta, milyen sokoldalú kapcsolat fűzte Augustot kora nagy teológusaihoz, filozófusaihoz, Johann Valentin Andreaehez, az irénikus Georg Calixt-hoz és a pietista Johann Arndt-hoz való érdekes kapcsolatát könyvek, ajánlások, levelek dokumentálják.

A kiállítás negyedik színhelye kitekintésként Gotthold Ephraim Lessing udvari könyvtárosnak az egykori háza. Lessing elevenen ápolta a herceg emlékét. Wolfenbüttel két büszkeségének tevékenysége a könyvtár révén szervesen kapcsolódott egymáshoz.

Amiképpen Lessing számára a XVIII. században, úgy él tovább August emléke a jelenben is. A köréje tömörült kutatógárda tradícióápolásának szép bizonyítéka ez a példaszerűen összeválogatott, ízlésesen elrendezett kiállítás, illetve a több mint harminc tudós és közreműködő munkájának köszönhető kiállítási katalógus. Mindkettő túlnutat címén, s sokkal inkább a XVI—XVII. század német késő-reneszánsz, illetve barokk kultúrtörténete értékes és jól sikerült összefoglalásának tekinthető egy tudós könyvgyűjtő fejedelem személyiségének a középpontba állításával. A katalógus így igen hasznos a XVII. századi kultúrával foglalkozók számára: szinte tematikus bibliográfiának is tekinthető. A tudományos igényű összefoglalások, az egyes témákban megjelent korabeli művek (pl. titkosírás, sakk-könyvek stb.) felvonultatása sok összefüggés felismerésére ad lehetőséget. A tudományos színvonal, az

olvasmányos stílus és a szép külalak ugyanakkor példamutató. Milyen jó lenne hazai kiállítások alkalmával itthon is hasonlóval találkozni!

VÁSÁRHELYI JUDIT

Dán, R.: Accumulated Index of Jewish Bibliographical Periodicals. Foreword by ALEXANDER SCHEIBER. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 276 l.

Büchler Adolf-tól egyszer Londonban 1939-ben megkérdeztem, hogyan biztosíthatja be magát egy tudós affelől, hogy témájával addig nem foglalkozott senki s eredményeit nem előzte meg. Azt felelte, hogy erről nagyon nehéz megbizonyosodni a judaisztika terén, oly nagy az irodalom. Ő maga — mielőtt lezárja tanulmányát — átnézi a leghíresebb folyóiratokat, amelyeket illik ismerni: a *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*-ot, a *Revue des Études Juives*-t és a *Jewish Quarterly Review*-t. Ha ezekben nem talál érdemlegeset, publikálja dolgozatát.

Ma már nem kell átnézni a három folyóiratot, mert indexek készültek róluk. Az MGWJ-ről külön kötet (*Gesamregister zur Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1851—1939*. Tübingen 1976); a REJ-ről folytatólagosan, utoljára a CXXVI—CXXXI. kötetéről (*REJ. CXXXV. 1976. Fasc. 4.*); a JQR új sorozatának első húsz évfolyamáról (*Classified Index to Volumes I—XX. 1909 to 1930. Philadelphia, 1932*).

A bibliográfiai folyóiratokkal nagyobb a nehézség. Bennük nem a hosszú tanulmányok dominálnak, hanem zömmel kisebb közlemények, hozzászólások, adalékok, jegyzetek. Ezeknek számontartása szinte lehetetlen.

Ezért végzett minden kutatót hálára kötelező munkát Dán Róbert, amikor a zsidó bibliográfiai folyóiratok összesített mutatóját elkészítette. Nyolc folyóiratról van szó: négy német, egy angol és három héber nyelvűről. Elmaradt három kurrens folyóirat: a *Kirjath Sepher*, amely ma az LIV. évfolyamában van, de negyvenről készült — ha nem is részletes — index (Jerusalem 1967). A *Studies in Bibliography and Booklore* a XII. köteténél tart. Az első tizenegyről jelent meg index (*SBB. XI. 1975/76. 97—103.*). Az *Alei Sefer* viszont csak 1975-ben indult meg.

Az áttekintett volumen: 58 kötet; az időszak 1858—1943; az eredmény: 10 000 tétel. Természetesen két részre különül: latinbetűsre és héberre.

Az index egyesített. Megtalálható benne a közlemény szerzője, cikkének kiemelt témája; a könyv, vagy kézirat, amelyet leír; a scriptor, a nyomdász; a hely, ahol másolták vagy nyomták; az ismertetett könyv szerzője és tárgya; a recensens. Ha a szerző neve betűjegyekkel van ellátva, feloldja; ha anonim, igyekszik megállapítani, kitől való. A folyóiratok szerkesztőinek esetében ez kézenfekvőbb. Keresztutalások gyakoriak, hogy mind könnyebbé tegyék a kutatóknak a folyóiratokban való tájékozódást.

Következésképpen a személyi bibliográfiák gyarapodni fognak. Hogy csak egyet említsek, a zsidó könyvészet atyjáé, M. Steinschneideré, akinek számos cikke bűjik elő a névtelenség homályából.

A magyar tudománytörténetet is gyarapítja a mű. Hadd álljon itt a benne szereplő magyar tudósok névsora, anélkül, hogy a teljességre törekednénk: Bacher Vilmos, Blau Lajos, Bloch Mózes, Blumgrund Naftáli, Brody Henrik (aki évekig Ungvárról szerkesztette a ZfHB-t), Büchler Adolf, Büchler Sándor, Eisler Mátyás, Granzfried Salamon, Goldziher Ignác, Grünhut Lázár, Huber Lipót, Jordán Sándor, Kaufmann Dávid, Kayserling Mayer, Kohn Sámuel, Kohut Sándor, Krauss Sámuel, Löw Immanuel, Löw Lipót, Marmorstein Artur, Neubauer Adolf, Perles József, Perls Armin, Perls Izsák Mózes, Schiller-Szinessy Salamon, Schreiner Márton, Ziegler Ignác. De megnézendő az Ofen, Pesth, Pösing és Ungarn címszó is.

Több éves ernyedetlen — hazai és külföldi — kutatómunka eredménye e könyv, amely nem hiányozhatik egyetlen könyvtár kézikönyveinek sorából. Senki sem folyamodhatik hozzá gazdagodás és okulás nélkül.

Az Akadémiai Kiadó gondos és szép munkája élvezetté teszi a vele való foglalkozást. Auctori et lectori salutem!

SCHIEBER SÁNDOR

Ivan Škafar: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Za tisk priredil Vilko Novak. Ljubljana 1978. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 103.

Rendkívül nagy jelentőségű bibliográfia megjelenéséről számolhatunk be. A régi terminológiával „Vendvidék”-nek, a mai szlovén nyelvhasználattal Prekmurjének nevezett, 1919-ig Magyarországhoz tartozó, azóta Szlovénia részét alkotó tájegység, a szlovén irodalmi nyelvhez képest tájnyelvként számon tartott nyelven írott

művek teljességre törekvő jegyzékét adta közre ennek a nyelvnek, tájnak két legjobb ismerője, I. Škafar és a magyar szakfolyóiratokban is publikáló V. Novak. Nagy jelentőségű ez a bibliográfia már csak azért is, mert jórészt elfelejtett, magántulajdonban lévő kiadványokról ad hírt, olyan, főleg tankönyveket, egyházi jellegű műveket és kalendáriumokat, a XIX. század végétől kezdve újságokat regisztrál a gyűjtés, amely így, teljességében szemlélve ad képet egy tájnyelvi kultúráról. Ennek a művelődésnek kezdetei kapcsolatok a Kelet-Közép-Európa-szerte megindult megújulási mozgalmakkal, és — bár vallási kontönsben — valamiképpen a felvilágosodással érintkeznek. Előszavakban, sőt szoltárfordításokban és bibliai történetekben is jelentkezik a népművelés, a műveltségterjesztés, az ésszerűbb életvitelre ösztönzés igénye. S mint hogy ez a vidék egészen 1919-ig Magyarország szerves részeként élt, nemcsak a kiadványok megjelenési helye miatt „hunarikum” valamennyi, hanem tartalmilag is az. Kis János, Révai Miklós, Vörösmarty Mihály található a prekmurjei vidék nyelvére tolmácsolott magyarok között; de magyar egyházi méltóságok is tevékenyen járultak hozzá egy-egy mű megjelentetéséhez.

Századunk elején Melich János kísérelte meg, hogy bibliográfiában rögzítse a prekmurjei kiadványok sorát. Gyűjtése azonban hiányosnak bizonyult, Melich érdemét azonban világosan kell látnunk, megalapozója volt a későbbi kutatásoknak. Ezek viszont azért lehettek eredményesek, mert a bibliográfia gyűjtői maguk is erről a vidékről származtak, és Prekmurje falvaiból igyekeztek összegyűjteni a padláson porosodó vagy az öregek által már alig-alig használt nyomtatványokat. Mindehhez természetesen könyvtári kutatásnak is kellett járulnia. Ljubljana, maribori, muraszombati, Novo Mesto-i, pozsonyi, prágai és budapesti könyvtárakat búvároltak át a gyűjtők. Tekintélyes számmal szerepel az Országos Széchényi Könyvtár. A 334 tételből kereken 100 mellett találjuk az OSZK-jelölést. A gyűjtők Grácban, Halléban, Turócszentmártonban és Szombathelyen is találtak néhány példányt.

A bibliográfiát külön értékessé teszi, hogy nemcsak teljes címleírás lelhető föl az egyes tételekben, hanem magában az adott műben nem szereplő adatok a fordítóról, a mű eredetijéről; a műre vonatkozó irodalom is helyet kap az egyes tételekben, valamint az a tény, hol található a könyv, magántulajdonban-e (s ha igen, kinél?) melyik könyvtárban, a könyvtár-

ban őrzött könyvnek mi a jelzete. Ez a bőséges, alapos tájékoztatás megkönnyíti a kutatók munkáját. Nem a fölösleges hibakeresés okából említjük meg, hogy az OSZK-ban föllelhető könyvek jelzete nincs, mindig feltüntetve. Nem mindig azért, mert a katalógusban nem lelték; olykor az az érzésünk, hogy túlságosan Melich említett bibliográfiájára hagyatkoztak. A kutatást még inkább megkönnyítette volna olyan közlés, miszerint pl. a 6. sz. tételben rögzített *Vöre krsztsánszke krátki návuk . . .* OSZK-beli, Catech. 772d. jelzetű példányai közül az egyik rongált, ugyancsak OSZK-beli, B.hist. 383. sz. jelzetű, a 44. sz. tételszámot viselő *Mála historia bibliszka* egyik példánya. Talán meg lehetett volna említeni, hogy Vörösmarty: Szózatának fordítása nemcsak önálló kiadványban jutott nyomdafestékhez, eredetileg a *Vasárnapi Újság* 1861. 6. számához készült mellékletben jelent meg.

Mindez azonban messze nem csökkenti a bibliográfia jelentőségét. Vilko Novak tudós tájékozottságú előszóval látta el a bibliográfiát, s ennek az előszónak használhatóságát növeli, hogy kivonata német

nyelven is olvasható. A bibliográfia másik előnye a sokféle mutató. A rövidítések és az átnézett bibliográfiák mellett szerzői (írók, fordítók, szerkesztők) és tárgyi (művek címe) mutatók könnyítik meg a tájékozódást, közlik a nyomdák és nyomdászok jegyzékét, a könyvtárakét, ahol a könyveket őrzik (pontosabban szólva: teljes lelőhelyjegyzéket adnak). Függeléknek fogjuk föl azt az összeállítást, amelyet a prekmurjei kéziratos énekeskönyvekről állítottak össze. Ez az összeállítás is részletes címléirással szolgál, azaz a kézirat keletkezési korának, esetleges címének, terjedelmének és méretének megjelölésével, valamint tartalmi analízissel. Így tudjuk meg, hogy prekmurjei dialektusú, és magyar énekek egyként találhatók egyes pesmaricákban.

Osszefoglalva, a hungarika-kutatást ösztönző jelentős vállalkozást üdvözölhetünk Škafar és Novak kiadványában, amelynek jelentősége majd a bibliográfia tárgykörébe vágó és bizonyosan nagyszámú tanulmányban fog gyümölcsözni.

FRIED ISTVÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Marton Andor

A kézirat nyomdába érkezett: 1979. XI. 26. — Terjedelem: 9,45 (A/5) iv
80.7732 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Bitskey István</i> : Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udavarában	1
<i>Szentimrei Mihály</i> : Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban	15
<i>Sáráné Lukácsy Sarolta</i> : Móra Ferenc könyvtárigazgatói tevékenysége	33

KÖZLEMÉNYEK

<i>Soltész Zoltánné</i> : A 16. századi nyomdász-anonimitás okairól, újabban meghatározott Peypus-nyomtatványok alapján	42
<i>Fekete Csaba</i> : Mikor került a könyvtárba? A provenientia sajátosságai a Debreceni Református Kollégium régi állományának két kötetével kapcsolatban	52
<i>Miskolczi Ambrus</i> : A bécsi Állami Nyomda román könyvkiadási tervei az 1840-es években	56
<i>Hegyí Ferenc</i> : Klohammer János 18—19. századi geometra-hidraula könyvtára	60
<i>Kőhegyi Mihály</i> : A kecskeméti könyvtár és múzeum önállóságának története egy Móra-levél tükrében	69
<i>Lengyel András</i> : Adalék a hőmezővásárhelyi birtokos parasztság olvasási gyakorlá-tához (1914—1915)	72

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : 1596. évi bártfai „Neue Zeitung” és más korabeli magyar vonatko-zású tudósítások	76
--	----

FIGYELŐ

<i>Haiman György</i> : Tipográfus találkozó Keszthelyen	90
<i>Tapolcaiiné Sári Szabó Éva</i> : A tatabányai Szinyei Kör	92
<i>Ferenczi László</i> : 25 éves a Studies on Voltaire	93

SZEMLE

<i>Fülöp Géza</i> : A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. (<i>Hopp Lajos</i>)	96
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974/1975. Bp. 1978. (<i>Tóth András</i>)	97
<i>Bitskey István</i> : Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi Bp. 1979. (<i>Kilián István</i>)	99
<i>Takács Béla</i> : A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. (<i>Heltai János</i>)	101
<i>Polányi Károly</i> 1886—1964. Bibliográfia. Szerk. Bóna Márta. Bp. 1979. (<i>L. A.</i>)	103
<i>Sammler, Fürst</i> : Gelehrter Herzog August zu Braunschweig und Lüneburg 1579 — 1666. Braunschweig, 1979. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	103
<i>Dán, R.</i> : Accumulated Index of Jewish Bibliographical Periodicals. Bp. 1979. (<i>Scheiber Sándor</i>)	105
<i>Škafar, Ivan</i> : Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. Ljubljana, 1978. (<i>Fried István</i>)	106

SOMMAIRE

<i>Bitskey, István</i> : Politique littéraire à la cour de Gábor Bethlen et des deux György Rákóczi	1
<i>Szentimrei, Mihály</i> : Une bibliothèque publique de civilisation à Sárospatak à l'âge des réformes	15
<i>Mme Sára-Lukácsy, Sarolta</i> : L'activité de Ferenc Móra en tant que directeur de bibliothèque (1917—1919)	33

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Mme Soltész, Zoltán</i> : Sur les causes de l'anonymité des imprimeurs au XVI ^e siècle, à la base des imprimés Peypus récemment définis	42
<i>Fekete, Csaba</i> : Quand est-ce qu'il est entré dans la bibliothèque? — Les particularités de la provenance à propos de deux volumes de l'ancien stock du Collège Réformé de Debrecen	52
<i>Miskolczi, Ambrus</i> : Les projets d'édition de livres roumains de l'Imprimerie d'État de Vienne aux années 1840	56
<i>Hegyí, Ferenc</i> : La bibliothèque de géométrie-hydraulique des XVIII ^e et XIX ^e siècles de János Klohammer	60
<i>Kőhgyesi, Mihály</i> : L'histoire de l'indépendance de la bibliothèque et du musée de Keeskemét reflétés par une lettre de Móra	69
<i>Lengyel, András</i> : Contribution à la pratique de lecteur de la paysannerie propriétaire de Hódmezővásárhely (1914—1915)	72

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : „Neue Zeitung” de Bártfa de l'année 1596 et d'autres chroniques contemporaines ayant un rapport hongrois	76
---	----

CHRONIQUE

<i>Haiman, György</i> : Une réunion de typographes à Keszthely	90
<i>Mme Tapolcai-Sárai Szabó, Éva</i> : Le Cercle Szinyei de Tatabánya	92
<i>Ferenczi, László</i> : Le 25 ^e anniversaire des Studies on Voltaire	93

REVUE

<i>Fülöp, Géza</i> : A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban (Le public lecteur hongrois à l'époque des Lumières et à l'âge des réformes.) Bp. 1978. (<i>Hopp, Lajos</i>)	96
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974/1975. (Les Annales de la Bibliothèque Nationale Széchényi 1974/1975.) Bp. 1978. (<i>Tóth, András</i>)	97
<i>Bitskey, István</i> : Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi. (Érudition humaniste et conception du monde baroque. Les sermons de Péter Pázmány.) Bp. 1979. (<i>Kilián, István</i>)	99
<i>Takács, Béla</i> : A sárospataki nyomda története. (L'histoire de l'imprimerie de Sárospatak.) Bp. 1978. (<i>Heltai, János</i>)	101
<i>Polányi, Károly</i> 1886—1964. Une bibliographie. Rédigée par Márta Bóna. Bp. 1979. (<i>L. A.</i>)	103
<i>Sammler, Fürst</i> : Gelehrter Herzog August zu Braunschweig und Lüneburg 1579—1666. Braunschweig, 1979. (<i>Vásárhelyi, Judit</i>)	103
<i>Dán, R.</i> : Accumulated Index of Jewish Bibliographical Periodicals. Bp. 1979. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	105
<i>Škafar, Ivan</i> : Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. Ljubljana, 1978. (<i>Fried, István</i>)	106